

HÜSEYN HÜSEYNLİ

Bakı Dövlət Universiteti

Tarix fakültəsi doktorantı

E-mail: huseynhuseynli@hotmail.com

KÖRFƏZ MÜHARİBƏSİ ZAMANI NATO – TÜRKIYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ**Açar sözlər:** Türkiyə, ABŞ, NATO, körfəz, müharibə**Ключевые слова:** Турция, США, НАТО, залив, война**Key words:** Turkey, USA, NATO, gulf, war

18 fevral 1952-ci ildə Türkiyənin NATO-ya üzv qəbul edilməsi onu siyasi baxımdan bölgədə və regionda əsas söz sahibinə çevrilməsində mühüm rol oynadı. XX əsrin ortalarında baş verən Suriya böhranını çıxmaq şərtilə Orta Şərq bölgəsi Türkiyənin müdafiə və təhlükəsizlik siyasətində prioritet rol oynamamışdır.

Cəografi və geopolitik məkan kimi Türkiyə həm şərqdir həm qərb. O həm Asiyalı həm də avropalı sayılır. Eyni zamanda Türkiyə Orta Şərqdır, Balkanlara aiddir və nəhayət o bir Qaradəniz ölkəsidir və Qafqaza nüfuz edəcək qədər yaxındır. Bütün bunlar strateji region kimi Türkiyənin NATO-dakı xüsusi əhəmiyyətli region olmasını əsaslandırmaqdadır.

Soyuq Savaşın başa çatması dönməsində artıq dünyada birqütblü güc mərkəzi formalaşmaqda idi. SSRİ-nin dağılması ilə Varşava paktının iflası uğraması ABŞ-ın təkbaşına hegomonluğunun əsas qaynağına çevrildi.

1980-ci illərin sonunda Türkiyə-ABŞ münasibətlərində soyuqluq müşahidə olunurdu. Bu xüsusilə ABŞ-ın qondarma erməni soyqırımına həddən ziyadə maraq ayırması ilə bağlı idi.

Körfəz müharibəsi dövründə baş vermiş hadisələr Türkiyə - ABŞ və NATO münasibətlərində çox böyük rol oynamışdır. Soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra həm Türkiyə, həm də Amerika Birləşmiş Ştatları regional qarşıdurmaları öz təhlükəsizlikləri və mənfəətləri baxımından təhdid olaraq qiymətləndirmişdir. Məhz soyuq müharibədən sonra Türkiyə regional güc, ABŞ isə dünyanın yeganə sahibi kimi çıxış etməyə başlamışdır. İran-İraq müharibəsi başa çatdıqdan sonra hərbi cəhətdən Orta Şərqdə ən əhəmiyyətli gücə sahib ölkə mövqeyinə gələn İraq, müharibə zamanı Körfəz ölkələrindən aldığı borclarını geri ödəməsi mövzusunda çox ciddi problemlər yaşamağa başlamışdır. Lakin ABŞ-ın bilavasitə təsiri ilə körfəz ölkələrinin, xüsusilə Səudiyyə Ərəbistanının və BƏƏ-nin siyasəti nəticəsində neftin qiyməti xeyli aşağı düşmüşdü. İraq ilə ziddiyyətlərlə əlaqədar Səudiyyə Ərəbistanının Ciddə şəhərində aparılan görüşmələrdən heç bir nəticə əldə edilməyəndən sonra, İraq hərbi dəstələri 2 avqust 1990-cı il tarixində Küveyti işğal etdi. Küveytin ABŞ üçün strateji əhəmiyyətə malik olması bu ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini daha da aktuallaşdırmışdır. İraqın Küveyti işğal edərək dünya neft ehtiyatlarının 2/3-sinə nəzarət edəcək olması ABŞ tərəfindən dünya iqtisadiyyatına qarşı bir təhdid, özlərinə qarşı şantaj olaraq qiymətləndirilmişdir. Buna görə də ABŞ Körfəz ölkələrinə “Səhra Qalxanı Əməliyyatı” (Operation Desert Shield) adı altında hərbi əməliyyatlara başladı. Müharibənin başlanğıcında Türkiyə sanki gözləmə mövqeyi tutdu. Lakin ABŞ rəsmilərinin davamlı səfərləri ABŞ-ın Türkiyəni fəal siyasətə sürükləmək niyyətində olduğundan xəbər verirdi. Türkiyənin region ölkəsi olması ilə yanaşı NATO-ya daxil olan ölkələr sırasında ikinci ən böyük əsgəri gücə sahib olan ölkə olması ABŞ-ı Türkiyə ilə münasibətlərdə daha da fəallaşdırırdı. Türkiyənin bu müharibəyə gözləmə mövqeyindən yanaşması və daha çox barışdırıcı kimi çıxış etmək niyyətinin bir səbəbi də bu ölkələr arasındakı iqtisadi münasibətlər idi. Körfəz müharibəsi

öncəsi Türkiyənin qonşu dövlətlər içərisində ən çox ixracat göstəricisi olan ölkə İraq idi (1, s 29-38).

ABŞ-ın yüksək səviyyəli rəsmi nümayəndələrinin səfərləri NATO-nun Türkiyəni öz siyasəti istiqamətində yönləndirməyə çalışdığını açıq-aşkar hiss etdirirdi. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası üzvləri arasında böhran ilə əlaqədar təmin edilən görüş, Körfezdə baş vermiş böhranın həlli yolunda dünya ictimaiyyətin ümumi mövqeyini də ortaya çıxarmışdır. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası üzvləri böhran ilə bağlı çağırılan iclasında Türkiyə də öz milli maraqlarını ən yaxşı şəkildə qorumaq üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarının liderlik etdiyi Qərb müttəfiqlərin yanında iştirak etməyi seçdi. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 661 sayılı qərara əsasən İraq və işğal altındakı Küveytə qarşı iqtisadi embarqo tətbiq edilməyə başlandı. Nəticədə, Kərkük-Yumurtalıq neft boru xətti bağlanılarkən, Küveyt və İraqın Türkiyədəki rekvizitləri donduruldu, bu iki ölkəylə idxalat, ixracat və tranzit ticarət dayandırıldı. Türkiyənin Körfez böhranının ilk günlərində yürütdüyü Qərb yönümlü siyasət irəliləyən mərhələlərdə onu ABŞ ilə daha yaxınlaşdırdı. (2)

Türkiyənin Körfez savaşına qoşulması məsələsindən danışmadan öncə bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda Türkiyənin özündə bir sıra siyasətçilər və iqtisadçılar bu savaşa qoşulmanın yalnız addım olduğunu qeyd edirlər. Onlar qeyd edir ki, əslində bu savaşın Türkiyəyə nə bilavasitə, nə də dolaylı yolla o qədər də dəxli yox idi.

İşğalın dərhal ardından Brüsseldəki NATO mərkəzindən edilən şərhdə İraqın Küveytə qarşı hücumu sərt şəkildə tənqid edilmiş, Küveyt torpaqlarında olan İraq qüvvələrinin dərhal və qeyd-şərtsiz geri çəkilməsi tələb edilmişdir. Körfezdə baş verən böhranla əlaqədar olaraq, İngiltərə baş naziri Marqaret Tetçer, Kanada baş naziri Brian Mulroney və NATO-nun baş katibi Manfred Vörnerin ABŞ prezidenti Corc Buş ilə görüşmələrdən sonra verilən ümumi bəyənatlarda Körfez probleminə NATO-ya uyğun rollar olduğu qeyd edilmişdir. 10 avqust 1990-cı il tarixində Brüsseldə keçirilən NATO-nun Nazirlər Şurası iclasında Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən təklif edilən dörd maddəlik təklif paketi üzv ölkələr tərəfindən qəbul edilərkən, prezident Buşun Səudiyyə Ərəbistanına əsgər göndərmə qərarı dəstəklənilmiş və Türkiyəni mütləq müdafiə etmə zəmanəti verilmişdir. Türkiyə NATO əsgərlərinin köməyə göndərilməsini böhranın bu mərhələsində daha ciddi olaraq qiymətləndirməyə başlamışdır. Körfezdə qarşিদurma ehtimalının artmasından sonra, Türkiyə NATO-ya müraciət edərək, NATO tarixində ilk dəfə cinah ölkələrin ordularını möhkəmlətmə üçün nəzərdə tutulan Çevik Alayın hava ünsürlərinin öz torpaqlarına göndərilməsini istəmişdir. NATO ilk dəfə olaraq Türkiyəyə havadan müdafiə zamanı yardım məqsədilə Çevik Alaya bağlı hava ünsürlərini Türkiyənin cənubi-şərq bölgəsinə göndərmişdir. Çevik Alayın SSRİ və Varşava Paktından kənar bir ölkəyə qarşı vəzifələndirilməsi ittifaq tarixində bir ilk idi. (3)

Komitə tərəfindən alınan qərara əsasən, Türkiyənin cənubi-şərq bölgəsinə NATO Çevik Alayına bağlı alman, belçika və italyan təyyarələrindən ibarət olan hava qüvvələrinin göndərilməsi təsdiqlənmişdir. Alınan bu qərar çərçivəsində Almaniya 18 ədəd Alfa Reaktiv və 300 alman əsgər heyətinin Türkiyəyə göndərmə qərarı almışdır. Almanıyanın göndərəcəyi əsgəri heyət II Dünya Müharibəsindən sonra bu ölkənin xaricə göndərdiyi ilk əsgəri birliklər olmuşdur. Almaniyadan başqa Hollandiya hökuməti iki ədəd Patriot və Havk mərmli batareyası və 150 əsgər heyətini Türkiyəyə göndərmişdir. Belçika 18 ədəd Mirage və İtaliya 6 ədəd F-104 tipli döyüş təyyarəsi göndərməyi qərarlaşdırmışdır. Türkiyənin tələbi üzərinə Almaniya, Belçika və İtaliya tərəfindən göndərilən NATO-nun Çevik Alay havadan müdafiə etmə ünsürlərindən 42 ədəd döyüş təyyarəsi və 516 hərbi personal Malatya Erhaç hava limanında cəmləşdirilmişdir. Almaniya daha sonra fevral ayı ərzində Alfa Reaktiv təyyarələrinin qorunması məqsədiylə Türkiyəyə iki ədəd Roland və Havk zenit mərmiləri göndərmişdir. NATO tərəfindən alınan bu qərarla ABŞ-ın böyük rolu olmuş və Türk

hökuməti bu qərarlardan məmnun qalmışdır. Xüsusilə Avropalı müttəfiqlərin və NATO-nun rolunun “daxili sahədən” “xarici sahəyə” daşınmasının razı salınması, Türkiyədən çox Amerika Birləşmiş Ştatlarına sərf edirdi. Körfəz böhranı zamanı NATO-nun Avropa müttəfiqləri arasında ortaq razılıq əldə edilsə də, əslində hadisələrin gedişatında bunun heç də belə olmadığı aşkar olundu. Xüsusilə də, Almaniya və Belçika hökumətləri Çevik Alay birliklərinin ola biləcək bir döyüş vəziyyətində necə hərəkət edəcəyinin yeni bir qiymətləndirmə və qərar tələb edəcəyini ifadə etmələri və öz hökumətlərinin bu mövzuda alınacaq qərarlarda söz sahibi olacaqlarını bildirmələri Ankarada narazılıqla qarşılanamışdır. Danimarka və Norveç, F-16 döyüş təyyarələrində istifadə edilmək üzrə Amerikan istehsalı “Sidewinder” raketini Türkiyəyə göndərərkən, Türkiyənin NATO-dan tələb etdiyi “Patriot” raketləri Hollandiya və ABŞ tərəfindən təchiz edilmişdir. Körfəz müharibəsinin başlamasından dərhal əvvəl Türkiyəyə səfər etmiş ABŞ Xarici İşlər Naziri Ceyms Beyker F-111 bombardman təyyarələrinin İncirlikdə yerləşdirilməsinə icazə verilməsi, NATO Çevik Alayının həm hava, həm də quru olmaq üzrə bütün ünsürləriylə Türkiyəyə dəvət edilməsi, İncirlikdə daha dörd döyüş təyyarəsinin yerləşdirilməsinə icazə verilməsi, Türkiyənin İraq sərhədinə qoşun cəmləməsi və B-52 ağır bombardman təyyarələrinin ehtiyat üçün saxlanması haqqında razılıq əldə edilmişdir. (4, s 12-15).

Türk hökuməti, məclisdə qəbul edilmiş olan sərhəddən kənarda müharibə etmək səlahiyyətindən istifadə edərək Əncirlik hərbi bazasını İraqın bombalanması üçün ABŞ döyüş təyyarələrinə açmasıyla birlikdə dolayı yol ilə də olsa müharibəyə qatılmış sayılırdı. Əncirlik aerodromunun açılmasından sonra, Türkiyə Xarici işlər naziri Əli Bozer İraqdan Türkiyəyə hücum olmadığı müddətdə Türkiyənin İraqa hər hansı bir müdaxilə etməyəcəyini bəyan etmişdir. Lakin bir qədər sonra Əli Bozer prezident Özalla böhran barəsində kəskin fikir ayrılığı yaşamış və Ağ evdə Corc Buşla görüş zamanı onun iştirakına icazə verilməməsi bu ziddiyyətləri daha da dərinləşdirmiş və nəticədə Bozer 12 oktyabr 1990-cı ildə tutduğu vəzifədən istefa etmişdir. Türkiyə hökumətini Körfəz müharibəsi zamanı aparılan əməliyyatlardan daha çox müharibədən sonrakı vəziyyət və Orta Şərqdə meydana çıxma biləcək problemlər maraqlandırır. Körfəz müharibəsinin başlanmasından dərhal sonra Türkiyənin boynuna götürəcəyi öhdəliklər və hərbi birləşmələrdən istifadəsi mövzusunda ABŞ ilə aparılan danışıqlarda Türkiyə ABŞ-dan iki məsələ barəsində siyasi təminat istəmişdi. Bunlardan birincisi İraqın torpaq bütövlüyünün qorunması, ikincisi isə ortaya çıxacaq qarışıqlıq mühitində bölgədə müstəqil bir Kürd dövlətinin qurulmasına icazə verilməməsi idi. (5)

Qeyd etmək lazımdır ki, Körfəz müharibəsinin gedişi zamanı Türkiyənin ən çox narahat olduğu məsələlərdən biri də bu idi. Müharibənin bitməsindən sonra Türkiyənin bu narahatçılığının əbəs olmadığı üzə çıxdı. Sonrakı siyasi proseslər göstərdi ki, ABŞ nəinki Türkiyəyə münasibətdə kürd problemini həll etmək niyyətindədir, həmçinin İraqa münasibətdə onu tamamilə işğal etmək və bölgənin karbohidrogen zənginliyini və strateji zəruriliyini öz təsiri altında saxlamağı planlaşdırır. Mart ayının əvvəlində tərəflər arasında təmin edilən atəşkəsdən sonra, əhalisinin əksəriyyətini şiə ərəblərin təşkil etdiyi Bəsra bölgəsində, daha sonra isə şimalda olan kürdlər İraq hökumətinə qarşı baş qaldırdılar. Səddam Hüseynə sadıq hərbi birləşmələrin şimalda kürd və cənubda şiə azlıqlara qarşı başladığıları qırğınlar xüsusilə mart ayı sonunda Türkiyə sərhədinə minlərlə kürd mühacirin yığılması ilə nəticələndi. Hərbi qoşunlar tərəfindən də dəstəklənən və Dinc Hərəkət (Operation Provide Comfort) adı verilən bu əməliyyat çərçivəsində Türkiyə sərhədindən İraqa keçən amerikalı, ingilis və fransız əsgərlər Şimali İraqda kürd mühacirlər üçün düşərgələr salmağa başlamışdır. Adı çəkilən ölkələr tərəfindən yaradılan və “Çəkil Güc” olaraq adlandırılan hərbi quruluş, İraqın şimalında 32 və 36-cı paralellər arasında uçuşa qadağan bölgədə İraq hərbi

birdərləşmələrinin fəaliyyətinə nəzarət etmək və bu paralellər arasında mühacir kürdlərin geri dönməsi üçün etibarlı bir sahə meydana gətirmək əsas hədəf olmuşdur. Başlanğıcda Türkiyənin istəkləri istiqamətində yaradılan Çəkiç Güc daha sonra bölgədə ortaya çıxan problemlər istiqamətində Türkiyə üçün öz təhlükəsizliyi baxımından təhdid hesab edilməyə başlanmışdır. Bunun əsas səbəbini isə Şimali İraqda mərkəzi hökumətin nüfuzunun yox olmasıyla birlikdə yaranan boşluğun bir Kürd dövləti yaradılması üçün uyğun zəmin hazırlamış olması və Türkiyədə fəaliyyətdə olan PKK-nın, Türkiyəyə hücumlar üçün bu bölgəni əsas mərkəz kimi istifadə etməyə başlaması olmuşdur. (6)

Körfəz böhranı bir növ Türkiyə üçün Qərbə sədaqətini göstərmək baxımından önəmli olsa da, eyni zamanda da Şərq ilə əlaqələrini davam etdirmə baxımından mühüm bir sınaq olmuşdur. Böhranın başladığı andan etibarən Qərb ilə yaxından əməkdaşlıq edən Türkiyə, regional balansı və bu bölgə ilə olan tarixi və mədəni əlaqələrini də hər zaman göz önündə saxlamaq məcburiyyətində qalmışdır.

İraqa qarşı hərbi əməliyyatlar başladıqdan sonra ABŞ-ın Türkiyədəki NATO-ya aid təsisdən başqa bir ölkəyə qarşı hərbi əməliyyat məqsədilə istifadə etməyə başlaması, NATO-nu birbaşa bu qarşıdurmaya daxil etmişdir. İraq tərəfindən Türkiyəyə ediləcək bir hücum qarşısında NATO-nun Türkiyəni müdafiə etmə öhdəliyi altına girməsi, onsuz da olduqca mübahisəli olan bu mövzunu təkrardan gündəmə gətirmişdir. NATO-nun Avropa müttəfiqlərinin Türkiyəyə yardım mövzusunda göstərdikləri qərarlılıq, eyni zamanda bu ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrində davam edən mübahisələrin inikası olmuşdur. (7)

1991-ci il fevralın 28-də Körfəz müharibəsinin başa çatmasından sonra iyun ayının əvvəllərində görüş keçirən NATO Xarici İşlər Nazirləri iclasından sonra nəşr olunan hesabatda NATO-nun Avropanın yeni təhlükəsizlik arxitekturasında baş rol oynayacağı ifadə edilmiş və Orta Şərq bölgəsinin NATO üçün olan əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmışdır. Məlumatda NATO-nun hər zaman gözlənilməz münaqişələrə hazır olmasının vacib oduğu qeyd edilmiş, bölgədəki böhranların NATO-nun ənənəvi maraq dairəsi xaricində belə olsa, ittifaqın təhlükəsizliyinə birbaşa təsir edə biləcək gücdə olduğu deyilmişdir. NATO Nazirlər Şurası yığıncağında gündəmə gələn əsas məsələlərdən biri də təşkilatın daxilində yaradılacaq Sürətli Müdaxilə Gücünün (Rapid Reaction Force) başlıca vəzifəsinin Orta Şərqdə baş verəcək münaqişələrə dərhal müdaxilə etməli olduğu razılaşdırılmışdır. NATO Nazirlər Şurasında qəbul edilən bu məsələ Türkiyə tərəfindən çox müsbət qiymətləndirilmiş, yeni yaradılacaq bu gücə Türkiyənin iki briqada ilə iştirak edə biləcəyi açıqlanmışdır. (8)

Beləliklə, Körfəz Müharibəsinin ABŞ-Türkiyə və NATO-Türkiyə münasibətlərinin yüksələn xətt üzrə inkişafında mühüm rol oynadığını qeyd edə bilərik. Bu müharibənin Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə Türkiyənin beynəlxalq münasibətlərə fəal inteqrasiyasında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olduğunu da deyə bilərik. Müharibə dövründə Türkiyənin diplomatik gedişləri onun Yaxın və Orta Şərqdə NATO üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli bir üzv dövləti olduğunu aşkara çıxardı. Bunun nəticəsi isə XX əsrin sonu, XXI əsrdə NATO və Türkiyə arasında hərbi-diplomatik münasibətlərin kifayət qədər sıxlığında hiss olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Alptekin Molla. Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizləri Ve Türkiyə-ABD-NATO İlişkileri. Ankara 2009. 330 səh
2. Cumhuriyet qəzeti, 24 İyun Ankara 1990
3. Cumhuriyet qəzeti, 8 Avqust Ankara 1990
4. NATO Füze Savunma Sistemi ve Türkiye. Strateji Düşüncə İnstitutu. Ankara 2011.183 səh

5. www.pandora.com.tr /Ali Husrev Bozer
6. Çankaya gündemi qəzeti, 23 İyul Ankara 2003
7. Longman. Keesing's Record of World Events, 37-ci cild, Miçiqan 2010. 420 səh
8. www.kitabxana.org/ Gulf War.

ГУСЕЙН ГУСЕЙНЛИ

*Кафедра Новая и Навейшая история
странь Европы и Америки Бакинського
Государственного Университета*

ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ НАТО И ТУРЦИЕЙ ВО ВРЕМЕНИ ВОЙНА ЗАЛИВЕ

В данной статье исследуется влияние войны в заливе, ставшей отправной точкой взаимоотношений между НАТО ей и НАТО после холодной войны, на турецко-американские и турецко-натовские взаимоотношения. Война в заливе также оставила глубокий след в турецко-иранских взаимоотношениях. Было установлено, что эта война в значительной степени повлияла на дальнейшие отношения между Турцией и НАТО. В то же самое время после холодной войны становится очевидным стремительное присоединение Турции к международным отношениям и возможность влиять на региональные конфликты. Также эта война подтвердила, что Турция является наиболее влиятельной силой региона.

HUSEYN HUSEYNLI

*Baku State University the Department of the
New and Modern Ages history of Europe and America*

THE RELATIONS OF NATO-TURKEY DURING GULF WAR

Gulf War was investigated in this article as the beginning of the relationship of Turkey-NATO and its influence on this relation after Cold War. Gulf War also influenced deeply in the relationship of Turkey and Iraq. It is determined this war affected considerable to the Turkey-NATO relation. Besides of them Turkey could take part in the international relationship and could affect considerable to the regional and local threats. This war has affirmed that Turkey is the biggest strength in the region.

Rəyçilər: t.e.d. M.Fətəliyev, t.e.d. İ.Zeynalov

*BDU-nun Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasının 29
oktyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №2).*